

POIMANJE SLIČNOSTI U POREĐENJU I ZAJEDNIČKOG SVOJSTVA POREĐENJA U KLASIČNOJ ARAPSKOJ STILISTICI

Sažetak

Poređenju se u arapskoj stilistici posvećuje dosta prostora. To se ima zahvaliti činjenici da se metafora temelji na poređenju. Važno mjesto u razmatranju poređenja pripada poimanju sličnosti i zajedničkog svojstva poređenja.

Arapski autori jasno su stavili do znanja da se poređenje ne realizira na bazi recipročnog sudjelovanja poredbenih korelata u zajedničkom svojstvu poređenja, tj. da se sličnost jednostavno ne odslikava u preklapanju istog broja sema jednog i drugog konstituenta poređenja.

Zajedničko svojstvo poređenja razumijeva se kao nešto u čemu poredbeni korelati zajednički suučestvuju. Zajedničko svojstvo poređenja uvijek je u stanju pre-egzistentnosti. Ono postoji kao unaprijed upisana mogućnost koja čeka da bude aktualizirana.

Ključne riječi: poređenje, sličnost, zajedničko svojstvo poređenja

Klasični arapski stilističari zaokupljeni su poređenjem koliko i metaforom, a nerijetko poređenju poklanjaju i više pažnje. Posmatrano iz sadašnje perspektive, to je prilično začudno, jer prevlast metafore nad ostalim tropima i figurama vremenom je postala toliko snažna i neupitna da se ne može zamisliti neki trop, odnosno figura koja bi metafori i izbliza mogla biti takmacem. U helensko-latinskoj retoričkoj tradiciji poređenje nikada nije zauzimalo tako istaknuto mjesto, a danas to pogotovu nije slučaj. S druge strane, u arapskoj literaturi koja se bavi proučavanjem tropa i figura i danas se poređenju posvećuje mnogo pažnje, ali ovaj put u manjoj mjeri nego metafori. U osnovi, razlog naglašenom prisustvu poređenja u arapskoj stilistici može se tražiti u karakteru arapske literarne tradicije, koja je snažno oslonjena na deskriptivne tehnike - barem je takvom bila sve do novijih vremena. Šire posmatrano, poređenje je u arapskoj kulturi više od samog sredstva za tvorenje pjesničkih slika i pravljenje logičkih usporedbi. Ono je, u neku ruku, način doživljavanja svijeta.¹

1 Vidi: Esad Duraković, *Orijentologija: univerzum sakralnoga teksta*, Sarajevo, Tugra, 2007., str. 132-218..

Treba skrenuti pažnju na jedan drugi razlog zbog kojega je poređenje u tolikoj mjeri prisutno u arapskoj stilistici. Riječ je o konceptijskoj orijentaciji po kojoj se metafora temelji na poređenju. To je polazište koje ni jedan od arapskih autora ne pokušava dovoditi u pitanje: "Poređenje je" - kaže al-Ġurġānī - "poput korijena u odnosu na metaforu, a metafora nalikuje nekoj grani njegovoj ili nekoj slici koja je istrgnuta iz slika poređenja."² Odmah treba napomenuti kako nije riječ o konceptiji po kojoj se metafora posmatra kao skraćeno poređenje.

O vezi između poređenja i metafore govorio je i Aristotel. On je u *Poetici* zapisao: "I poređenje je metafora mada među njima ima neznatne razlike."³ Aristotel i arapski autori su bliskost ili, bolje kazano, neraskidivu povezanost između poređenja i metafore ipak su različito predstavili. Riječ je - kako se da primijetiti - o smjeru koji se daje odnosu između poređenja i metafore: Aristotel polazi od toga da je metafora osnova za poređenje, dok arapski autori polaze od poređenja kao osnove za metaforu.

Poređenje se u arapskoj stilistici najčešće definira kao:

الدلالة على مشاركة أمر لأمر في معنى.

*Upućivanje na to da jedna stvar suučestvuje sa drugom u nekom značenju.*⁴

Arapski autori pokazali su u vezi sa poređenjem sve umijeće pravljenja različitih podjela i potpodjela, ili, bolje kazano, sve umijeće različitih pristupa. U ovom radu zadržat ćemo se na sličnosti u poređenju (*al-šabah*) i zajedničkom svojstvu poređenja (*waġh al-tašbīh*).

Sličnost u poređenju

Sadržaj poređenja, odnosno ono što se poredi (*al-mušabbah*), po arapskim autorima, temelj je poređenja (*asās al-tašbīh*) i to zbog toga što - kako kaže Yamūt - "svaki element slike ima cilj da eksplicira, naglasi i osvijetli sadržaj poređenja". Da bi pojasnio ovaj stav, Yamūt navodi sljedeći primjer i objašnjenje:

أنت كالليث في الشجاعة والاقدام والسيف في قراع الخطوب.

Ti si kao lav po hrabrosti i odvažnosti

I kao sablja u zaštiti od nesreće.

2 'Abd al-Qāhir al-Ġurġānī, *Asrār al-balāġa*, ur. i predgovor: Helmut Ritter, Bayrūt, Dār al-Masīra, 1983., str. 28.

3 Aristotel, *Retorika*, Beograd, Plato, 2000., str. 205.

4 Sa'd al-Dīn al-Taftāzānī, *Muḥtaṣar al-Sa'd*, Bayrūt, al-Maktaba al-'ašriyya, 2003., str. 283.

“Sadržaj poređenja (*ti*) temeljni je konstituent, i samo poređenje se realizira kako bi njemu služilo, kako bi pokazalo njegove osobitosti i svojstva i kako bi ga ekspliciralo u mjeri u kojoj će biti zadovoljena svrha poređenja.”⁵ Sredstvo poređenja, odnosno ono sa čime se poredi (*al-mušabbah bihī*) drugi je poredbeni konstituent; za njega Yamūt kaže da je “slika kojom se želi predočiti sadržaj poređenja. Ciljana slika ili svojstvo većinom je intenzivnija i očitija u sredstvu poređenja nego u sadržaju poređenja”.⁶

Odnos između poredbenih korelata može se opisati u kategorijama kvantiteta: stepen prisustva onoga što predstavlja zajedničko svojstvo poređenja mora biti različito izražen. Asimetričnost i nereverzibilnost među konstituentima poređenja u pogledu zajedničkog svojstva osnovna je pretpostavka za realiziranje samoga poređenja. Zajedničko svojstvo poređenja naglašenije je u sredstvu poređenja. Očito je da je Yamūt, dajući centralno mjesto onome što u poređenju predstavlja sadržaj poređenja, pokušao prikazati odnos između sadržaja i sredstva poređenja kao neku vrstu sintaksičko-semantičke relacije, gdje se sredstvo poređenja predicira sadržaju, a ne obrnuto.

Poređenje je, dakle, figura čije realiziranje nužno podrazumijeva postojanje dvaju pojmova, pri čemu drugi pojam naglašava prvi, i to putem dodavanja, odnosno naglašavanja ciljanih sema. To znači da poređenje ne počiva na tzv. *geometrijskom modelu sličnosti*,⁷ odnosno na pojednostavljenom poimanju sličnosti, koje podrazumijeva da se distanca između sadržaja i sredstva poređenja posmatra kao distanca između dviju tačaka u geometrijskom prostoru. Ovo bi značilo da bi, slijedeći logiku geometrije po kojoj je tačka A udaljena od tačke B isto onoliko koliko je i tačka B udaljena od tačke A, i semantička udaljenost između cilja i sredstva poređenja morala biti jednaka u oba smjera. I semantička simetrija i semantička asimetrija među poredbenim korelatima morale bi po toj logici biti jednakog intenziteta iz bilo kojeg pravca da se posmatra. No, to, uglavnom, nije moguće. Geometrijski model, kao model razumijevanja sličnosti, osujećen je već u samoj definiciji poređenja - uzmimo al-Sakkākījevu definiciju - gdje se semantička simetrija između poredbenih korelata proglašava inkompatibilnom sa poređenjem: “Eliminiranje različitosti u svakom pogledu, sve do poistovjećivanja, eliminiralo bi pluralnost i činilo poređenje ništavnim, jer nešto se može porediti samo na način da se opiše sličnost u nekom pogledu u odnosu na ono sa čime se poredi, a ne može se porediti samo sa sobom.”⁸ Isti je slučaj i sa potpunom asimetrijom:

5 Ġāzī Yamūt, *‘Ilm asālīb al-bayān*, Bayrūt, Dār al-Ašāla, 1983., str. 99.

6 Isto, str. 99.

7 O kritici geometrijskog modela sličnosti vidi u: Eva Feder Kittay, *Metaphor its Cognitive Force and Linguistic Structure*, Oxford, Clarendon Press, 1987., str. 145. i 187.

8 Abū Ya‘qūb al-Sakkākī, *Miftāḥ al-‘ulūm*, al-Qāhira, al-Maṭba‘a al-adabiyya, s. a., str. 177.

“Nepostojanje sličnosti među dvjema stvarima u nekom aspektu, sprečava te da posegneš za poređenjem tih stvari.”⁹

Arapski autori jasno su stavili do znanja da se poređenje ne realizira na bazi recipročnog sudjelovanja poredbenih korelata u zajedničkom svojstvu poređenja, tj. da se sličnost jednostavno ne odslikava u preklapanju istog broja sema jednog i drugog konstituenta poređenja. Akcentiranje određenih sema u poređenju po sličnosti, odnosno poređenju tipa *comparatio*, podrazumijava to da između poredbenih korelata postoji bliskost, koja predstavlja polaznu tačku u poređenju “a u prvom planu je *isticanje kvantitativne razlike*.”¹⁰

Ono što umanjuje stilogenost poređenja jeste njegov “urođeni nedostatak” da je sredstvo poređenja vlasnik više sema nego sadržaj poređenja. To smanjuje tenziju koja bi, da nije tako, bila veća jer bi recipijenta stavljala u nedoumicu da razluči koji od poredbenih korelata više učestvuje u zajedničkom svojstvu poređenja. Mada je ova konstatacija tačna, ona je u neku ruku i suvišna, jer je poređenje, kao mentalna aktivnost, uglavnom orijentirano u smjeru u kome ide progresija sema kvaliteta i kvantiteta. I u samoj metafori, kao i u poređenju, sredstvo ima naglašenije karakteristične seme, ali to u slučaju metafore pogoduje razvijanju stilogenosti, jer se ovaj puta uprkos razlici uspostavlja novi identitet.

Zajedničko svojstvo poređenja

Zajedničko svojstvo poređenja uglavnom se u arapskoj literaturi definira kao:

المعنى الذى يشترك فيه طرفا التشبيه تحقيقاً أو تخيلاً.

*Značenje u kome participiraju oba poredbena korelata, u doslovnom smislu ili posredstvom imaginacije.*¹¹

Zajedničko svojstvo poređenja aktualizira se zahvaljujući sličnosti i razlici u značenju između poredbenih korelata, što će reći da se ono ne temelji samo na sličnosti u značenju koju dijele poredbeni korelati. Postojanje takvog zajedničkog svojstva ukidalo bi mogućnost realiziranja poređenja, jer sličnost, koja ne bi uključivala razliku kao opoziciju, predstavljala bi istovjetnost, a istovjetne stvari se – kako smo već kazali - ne mogu porediti. Otuda se za nepodudaranje između poredbenih korelata na semantičkom planu može kazati da predstavlja neku vrstu odsutnog konstitutivnog elementa. U figuri poređenja - naglašava Duraković - “relacije među korelatima ostaju formalne i usilje-

9 Isto, str. 177.

10 Marina Katnić-Bakaršić, *Gradacija*, Sarajevo, Međunarodni centar za mir, 1996., str. 52.

11 Šayḥ Amīn Bakrī, *al-Balāġa al-‘arabiyya fī tawbihā al-ġadīd*, al-Qāhira, Dār al-‘Ilm li al-malāyīn, 2001., t. 2., str. 28.

ne: distanca među njima je izražena i nesavladiva jer uvijek ostaje naglašeno *kao da*, što znači da *ipak nije*, te se uprkos elementima sličnosti vazda ističe razlika među korelatima... distanca među korelatima je sasvim neprevladiva, i među njima se, zapravo, *golim okom vide* mnogo veće razlike nego sličnosti. Nema procesa bliskosti, poistovjećivanja, i nema emfaze”.¹²

Sličnost između onoga što označavaju poredbeni korelati - treba imati na umu – uvijek je u stanju pre-egzistentnosti, ona postoji kao unaprijed upisana mogućnost koja čeka da bude aktualizirana. Njeno aktualiziranje ovisi o dovođenju u vezu poredbenih korelata. Zajedničko svojstvo poređenja, kako se da iz definicije vidjeti, imenuje se terminom značenje (*al-ma' nā*). Taj termin na ovom mjestu ne podrazumijeva značenje koje ima vlastitu referenciju, ono je uvjetovano preklapanjem semantičkih karakteristika koje su zajedničke riječima što stupaju u poredbeni odnos. U poređenju je evidentno “da približavanje dvaju pojmova ne dokida njihovu dvojnost, kao što je to slučaj u metafori”.¹³ Suučestvovanje u zajedničkom svojstvu poređenja ne predstavlja ukidanje drugosti, drugost se opaža samim time što se sredstvo poređenja javlja kao naglašeniji element, kao temelj kompariranja, pa se uspoređivanje, pomalo apsurdno, i ne javlja kao traganje za sličnošću već kao traganje u kome sadržaj poređenja traga za predmetom u kome je ciljana osobina snažnije izražena. Zajedničko svojstvo poređenja jeste most između dva predmeta, koji ih spaja, ali istovremeno pokazuje da nisu jedno. Ibn Rašīq, govoreći o poređenju i zajedničkom svojstvu poređenja, kaže: “To je opisivanje nekoga pojma pomoću pojma koji mu je blizak ili sličan, kroz jedan semantički aspekt, ili više njih, a ne kroz sve aspekte, jer kada bi se podudarao sa njim u potpunosti, bio bi to isti pojam. Zar ne vidiš kako neko, kada kaže: ‘Obrazi su kao ruža, misli na crvenu boju ružinih latica i njihovu nježnost, a ne misli na nešto izvan toga kao što je žuta boja tučka ili zelena boja čaške.”¹⁴

Ovakvo razumijevanje poređenja i zajedničkog svojstva poređenja neodoljivo podsjeća na tumačenje sličnosti kao preklapanja semantičkih polja onih pojmova koji se porede. Semantičko polje riječi – kako nalazimo kod Užarevića – jeste “do određenog stupnja usustavljena ukupnost aktualnih i potencijalnih značenja (semova, semantema) koja na ovaj ili onaj način ulaze u domenu neke riječi”.¹⁵ Semantičko polje riječi sastoji se od jezgrenih i periferijskih značenja i nije striktno omeđeno jer se periferijska značenja mogu proširiti zahvaljujući stupanju semantičkog polja određene riječi u neki drugi

12 Esad Duraković, *Orijentologija...*, str. 210-211.

13 Ricouer, *Živa metafora*, Zagreb, Grafički zavod Hrvatske, 1981., str. 124.

14 Ibn Rašīq, *al-'Umda*, Bayrūt, Dār al-Ġīl, 1955., t.1., str. 286.

15 Josip Užarević, “Tropi i jezik”, u: *Tropi i figure*, ur.: Benčić, Ž. i Fališevac D., Zagreb, Zavod za znanost o književnosti, 1995., str. 105.

kontekst. Semantička polja ruže i obraza ne poklapaju se u jezgrenom nego u perifernim dijelovima.

Teško je omeđiti granice jednog semantičkog polja, jer se ono mijenja, u perifernom dijelu dakako, shodno mijenjanju konteksta. Kako je nemoguće predvidjeti sve potencijalne kontekste u koje može stupiti neka riječ, tako je nemoguće definirati i obim jednog semantičkog polja. Značenje riječi se ne može izdvojiti iz konteksta, ono uvijek mora kao ambijent realiziranja podrazumijevati kontekst. Svaki novi kontekst aktivira i drugačije semantičke potencijale riječi. Otuda je i posmatranje semantičkih polja samo u duhu komponencijalne analize redukcionističko. Komponencijalna analiza koja traga za atomima značenja od kojih se sastoji značenje riječi, ne može se – po mišljenju Kittay¹⁶ - smatrati valjanom za tumačenje semantičkih polja. Glavni nedostatak komponencijalne analize jeste odsustvo relacionalnosti. Komponente jednog semantičkog polja, ili kako ih Kittay naziva *semantički deskriptori*, ne opisuju samo neku riječ, odnosno njen sadržajni domen, već je svaka na svoj način identificiraju i diferenciraju u odnosu na ostale riječi.¹⁷ Upravo na ovu osobinu poređenja naglasak stavlja Salīm ‘Abd al-’Ilāh i pritom se poziva na Ibn Rašīqā, koji je kazao da se poređenje odvija samo u svojstvima koja su akcencijske naravi (*al-a ‘rāḍ*), ne i u onima koja su suštinske naravi (*al-ḡawāhir*). To znači da između pojmova koji se porede mora postojati najmanje jedno distinktivno obilježje iz periferije njihovih semantičkih polja, a da istovremeno mora biti pretpostavljiv određeni broj suštinskih obilježja. Pod suštinskim svojstvima podrazumijevaju se konstantna ili pretežno konstantna svojstva, dok se pod akcidentalnim svojstvima putem kojih se realizira poređenje podrazumijevaju svojstva koja se mijenjaju zajedno sa mijenjanjem okolnosti i konteksta.¹⁸

Kada su definirali zajednički semantički faktor, arapski autori imali su na umu da se participiranje poredbenih korelata (tj. dvaju pojmova koji se porede) ne odvija kao susret dva kompaktna značenja. Neka vrsta poimanja semantičkih polja, kao i komponencijalne analize značenja, da se nazrijeti, mada nije eksplicirana i sistematski iznesena. Uzmimo samo u obzir termin *al-ištirāk* (participiranje, sudjelovanje u zajedničkom svojstvu poređenja). Sam ovaj termin podrazumijeva intersekciju i preklapanje semantičkih polja riječi koje predstavljaju poredbene korelate. Nadalje, jasno je da se preklapanje semantičkih polja dviju riječi, ili dvaju sadržajnih domena, ne može odvijati “nasumično”. U tome smislu, neki autori potcrtavaju da se sudjelova-

16 Kittay, op. cit., str. 254.

17 Isto, str. 254.

18 Vidi: Salīm ‘Abd al-’Ilāh, *Binyāt al-mušābaha fī al-luḡa al-‘arabiyya*, al-Dār al-bayḍā, Dār Tubqāl li al-našr, 2001., str. 122-123.

nje poredbenih korelata u zajedničkom svojstvu poređenja odvija po diktatu intencije. Al-Taftāzānī - uzmimo njega za primjer - naglašava da je zajedničko svojstvo poređenja: “Značenje u kome se *ciljano* (italic: M.M.) uvodi u participiranje poredbene korelate.”¹⁹ Pojašnjavajući šta se misli pod ciljanim uvođenjem poredbenih korelata u participiranje u zajedničkom svojstvu poređenja isti autor kaže: “To znači da Zejd i lav dijele mnoge jezgrene semantičke odlike (*al-dātiyyāt*) a i one koje to nisu: živo biće, tjelesnost, postojanje i dr., ali nijedna od njih nije zajedničko svojstvo poređenja.”²⁰ Iz velikog broja zajedničkih semantičkih odlika pri poređenju Zejda sa lavom kao ciljana javlja se jedna između njih, a to je hrabrost, koja je dijagnostičko obilježje lava. Dakle, sličnost među poredbenim korelatima razumijeva se vrlo blisko modelu *sličnosti kao podešavanja svojstvenosti* (engl. *feature-matching model*), koji je razvio Tversky. A ključno polazište u tome modelu jeste da nisu sve karakteristike neke stvari dijagnostičke, što će reći da ne mogu sve karakteristike determinirati sličnost između dvije stvari koje se poredi.²¹

Neki savremeni arapski autori, koji nisu skloni lingvističkoj stilistici, pokušavaju kazati kako cilj poređenja ne treba tražiti u naglašavanju onoga svojstava u sadržaju poređenja koje je u sredstvu poređenja naročito naglašeno i specifično za njega. Jedan od njih, Raġā’ ʿĪd, autor djela zvučnog naslova (*Filozofija klasične arapske stilistike*), kaže: “Ono što od poređenja treba očekivati jeste da slika i njene komponente budu ‘u zagrljaju sa kontekstom’”.²² Nažalost, ova i nekoliko sličnih njegovih postavki, vezanih za poređenje, ostale su na nivou napomene, tj. nisu urodile ozbiljnijim teoretskim razmatranjima. Ono što se iz njegovog viđenja poređenja da zaključiti, jeste da ovaj autor pristaje samo na kontekstualno tumačenje poređenja, pri čemu tumačenju uloge unutrašnjih mehanizama putem kojih se odvija poređenje odriče svaku valjanost; pritom, ne uzima u obzir da je razumijevanje bilo koje jezičke upotrebe izvan konteksta nemoguće. Kontekst se ne može zanemariti sve kada bi se to i htjelo učiniti, tako da je odricanje valjanosti onim tumačenjima koja ne naglašavaju kontekst, ustvari neutemeljeno. Razložno je podrazumijevati to da svako razmatranje bilo koje jezičke upotrebe podrazumijeva postojanje konteksta. To je - naravno - bilo jasno starim arapskim autorima. Nikada ne treba gubiti iz vida da je temeljni princip klasične arapske stilistike to da “ono što se iskazuje mora odgovarati zahtjevu govorne situacije” (*muṭābaqa al-kalām li al-muqtaḍā al-ḥāl*). To što se neka jezička upotreba

19 al-Taftāzānī, op. cit., str. 288.

20 al-Taftāzānī, Isto, 288.

21 Vidi: Tversky A., “Features of Similarity”, *Psychological Review*, 1997., vol. 84, str. 327-52.

22 Raġā’ ʿĪd, *Falsafa al-balāġa*, al-Iskandriyya, Manša’a al-ma’ārif, 1979., str. 175.

posmatra izdvojeno, prije je rezultat naglaska na unutrašnjim mehanizmima putem kojih se ona realizira.

Summary

UNDERSTANDING SIMILARITIES WITH REGARD TO THE COMMON FEATURE OF COMPARISON IN CLASSICAL ARABIC STYLISTICS

Comparison is given great attention in Arabic stylistics. This is thanks to the fact that metaphor is based on comparison. An important place in analysing comparison belongs to understanding the similarity and the common feature of this comparison.

Arabic authors have made clear that comparison is not done on the basis of reciprocal interaction of the correlates addressed in the common feature of comparison, i.e. that similarity is not simply reflected in the overlapping of the identical number of schemes of the one and the other constituents of the comparison.

A common feature of comparison is understood as something in which the compared correlates participate jointly. The comparison's common feature is always in the state of pre-existence. It exists as a read-into possibility waiting to be actualized.